

прыналежнасць да пэўнага этнакультурнага арэалу, геаграфічнай і гістарычнай прасторы. Даследаванне моўных кантэксты з твораў паэта дапамагаюць выявіць стэрэатыпы нацыянальнай свядомасці і этнапсіхічныя адметнасці беларусаў як самастойнай нацыі, асаблівасці іх гістарычнага мінулага, гаспадарчай дзейнасці і традыцыйнай культуры.

Літаратура

1. Барадулін, Р.І. Вечалле / Р.І. Барадулін. – Мінск: Маст.літ., 1980. – 335 с.
2. Барадулін, Р. Выбраныя творы / Р. Барадулін; Уклад., прадм., камент. М. Скоблы. – Мінск: Кнігазбор, 2008. – 600 с.
3. Барадулін, Р. Евангелле ад Мамы: Кніга паэзіі / Р. Барадулін. – Мінск: Маст.літ., 1995. – 462 с.
4. Барадулін, Р.І. Збор твораў: У 4 т. / Р.І. Барадулін; Прадм. Сёмуха В.С. – Мінск: Маст. літ., 1996–2002. – Т. I – III.
5. Барадулін, Р. Міласэрнасць плахі: Кніга паэзіі / Р. Барадулін. – Мінск: Маст.літ., 1992. – 302 с.
6. Барадулін, Р.І. Руны Перуновы: выбр. творы / Р.І. Барадулін. – Мінск: Радзіла-плюс, 2006. – 496 с.
7. Барадулін, Р. Трэба дома бываць часцей...: Выбраныя старонкі лірыкі / Р. Барадулін; прадм. В. Быкава. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 352 с.

Д.В. Дзятко (Мінск)

ВІЦЕБСКАЯ НАВУКОВАЯ ШКОЛА ВА ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАЙ ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ТЭРМІНАГРАФІІ

Усходнеславянская лінгвістычная тэрмінаграфія за некалькі дзесяцігоддзяў свайго развіцця мае дастаткова важныя здабыткі. Беларускімі, рускімі і ўкраінскімі вучонымі, пачынаючы з 1908 г., калі І. Агіенкам быў апублікаваны “Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її”, і да нашага часу створана больш за 700 разнастайных выданняў, у якіх апісваюцца мовазнаўчыя тэрміны. Каля 10% ад гэтай колькасці – працы беларускіх лінгвістаў. Выдадзеныя слоўнікі адрозніваюцца цэлым шэрагам параметраў. Найбольш істотнымі з іх з’яўляюцца наступныя: фармальны тып (аўтаномныя vs. інкарпараваныя), аб’ём рэестру, функцыянальны тып (тлумачальныя vs. перакладныя vs. тлумачальна-перакладныя vs. слоўнікі-рэгістры), тып макраструктуры (алфавітныя vs. алфавітна-гнездавыя vs. слоўнікі спарадычнай макраструктуры) і інш.

Відавочна, што пераважная большасць названых параметраў знаходзяцца ў прамой залежнасці ад экстралінгвістычных фактараў, найперш – ад аднесенасці да пэўнай мовазнаўчай традыцыі або школы (нацыянальнай ці рэгіянальнай). Тэрмінаграфічныя працы, створаныя супрацоўнікамі Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П.М. Машэрава,

прысвечаны апісанню розных тэматычных груп тэрміналагічных адзінак, укладзены на розных мовах і з рознымі мэтамі, аднак вызначаюцца шэрагам метадалагічных перасячэнняў.

Беларуская мова выступае тытульнай у дзвюх лексікаграфічных працах – “Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў” (далей – *СЛТ*) з калектыўнага падручніка для 10–11 класаў агульнаадукацыйных школ “Беларуская мова” [6] і “Кароткім слоўніку тэрмінаў” (далей – *КСТ*) В.Э. Зіманскага з вучэбна-метадычнага комплексу па дысцыпліне “Гісторыя пісьма” [2].

СЛТ з’яўляецца агульным слоўнікам-дадаткам і ўключае 87 тэрмінаў з розных раздзелаў мовазнаўства. Макраструктура слоўніка алфавітная; слоўнікавыя артыкулы складаюцца з зоны намінацыі і зоны семантызацыі. У асобных выпадках дадаецца зона ілюстрацый:

Паранімы – словы з розным лексічным значэннем, якія маюць падабенства ў вымаўленні і напісанні.

Піктаграфія – малюнкавае пісьмо.

Постфікс – афікс, які стаіць пасля канчатка ці формаўтваральнага суфікса: *-ся (-ца, -цца); -небудзь; -сьці (-сь); -це.*

У *КСТ* уключана 30 слоўнікавых артыкулаў, у якіх апісваюцца паняцці, важныя для засваення вучэбнай дысцыпліны “Гісторыя пісьма”. Аднак аналіз рээстра сведчыць, што дадзены слоўнік з’яўляецца агульным, а не аспектным. Так, уласна тэорыі пісьма прысвечана 11 слоўнікавых артыкулаў: *вампу, глаголіца, ідэаграма, кіпу, кірыліца, лагаграмы, пісьмо, складовае (сілабічнае) пісьмо, фанаграфічнае (літарна-гукавое, фанематычнае, фанемаграфічнае пісьмо), фразаграмы, цзэшэн.* У астатніх апісваюцца тэрміны фаналогіі: *дыфтангічнае чаргаванне, дыфтонгі, закон адкрытага склада, закон складовага сінгарманізму, колькаснае чаргаванне, пазіцыйнае чаргаванне, палаталізацыя, рэдукаваныя галосныя, якаснае чаргаванне, якасна-колькаснае чаргаванне* і агульнай тэорыі мовы: *байхуа, вэньянь, палеаграфія, праславянская мова, пунхуа, стараславянская мова, царкоўнаславянская мова.* Адзінкавыя артыкулы прысвечаны тэрмінам граматыкі (*аглютынацыя*) і помнікам літаратуры (*Шыцзін*).

Кожны слоўнікавы артыкул фарміруецца зонай намінацыі і зонай семантызацыі. Аднак у асобных выпадках дадаецца таксама зона сінонімаў і зона ілюстрацый, якія асобна не вылучаюцца. Пры патрэбе ілюстрацыйныя прыклады ўводзяцца ў зону семантызацыі з дапамогай слова “напрыклад”, а сінонімы падаюцца ў зоне намінацыі:

Лагаграмы – ідэаграмы, якія перадаюць цэлыя словы, лічбы і іншыя знакі.

Пазіцыйныя чаргаванні – у стараславянскай мове – мена рэдукаваных галосных у моцнай і слабой пазіцыі. Напрыклад, *льбъ – льба.*

Складовае (сілабічнае) пісьмо – пісьмо, у якім кожны графічны знак абазначае такую адзінку пісьма, як склад.

Фанаграфічнае (літарна-гукавое, фанематычнае, фанемаграфічнае) пісьмо – пісьмо, у якім кожны графічны знак (літара) абазначае не цэлае слова, як у ідэаграфіі, і не склад, як у складовым пісьме, а асобны тыповы гук – фанему.

Інкарпаравааныя лексікаграфічныя выданні віцебскіх аўтараў, у якіх апісваецца рускамоўная лінгвістычная тэрміналогія, з'яўляюцца пераважна аспектнымі і прысвечаны сістэмам тэрмінаў анаматалогіі.

Так, у 2017 г. былі створаны два слоўнікі-дадаткі пад аднолькавай назвай “Краткий словарь ономастических терминов”. Адзін з іх уключаны ў манаграфію “Белорусское Поозерье: культура – ономастика – социум” (далей – *БП*), а другі – у падручнік “Ономастика Беларуси: антропонимия” (далей – *ОБА*) [3, 4]. Аднак слоўнікі не з'яўляюцца ідэнтычнымі: супастаўленне сведчыць пра істотную розніцу паміж іх рээстрамі, абумоўленую, верагодна, прызначэннем выданняў, дадаткамі да якіх яны з'яўляюцца: *ОБА* складаецца са 115 слоўнікавых артыкулаў, у *БП* – на 9 менш. Асноўная розніца паміж слоўнікамі – у арганізацыі макраструктуры: *ОБА* ўкладзены па алфавітна-гнездавым прынцыпе, а *БП* – па алфавітным:

Фамильный тип:

общеславянский – тип фамилий, характерных для всех славянских языков. Например, тип на *-ов (-ев, -ав), -ин (-ын)*, тип на *-ски (-цки)*;

внутриязыковой – тип фамилий, характерных для одного языка. Например, белорусскому языку присущ тип на *-онак (-ёнак)*, тип на *-еня (-эня)*;

восточнославянский – тип фамилий, характерных для языков восточных славян. Например, тип на *-енка (-энка, -анка)*, тип на *-ук (-юк), -чук* [4].

Катойконим – нарицательное именование жителей по названию места жительства (оттопонимное образование), например, *витеблянин* (от *Витебск*), *могилевчанин* (от *Могилев*), *пинчук* (от *Пинск*).

Катойконимия – совокупность катойконимов какого-либо региона, языка, текста, эпохи и т. д. [3].

Калі трансфармаваць макраструктуру *ОБА* з алфавітна-гнездавой у алфавітную, рээстр слоўніка павялічыцца да 152 паняццяў. Пры гэтым склад рээстравых адзінак у *ОБА* і *БП* будзе істотна адрознівацца: 78% лем фіксуюцца толькі ў адным са слоўнікаў.

“Краткий словарь топонимических терминов” (далей – *ОБТ*) з'яўляецца дадаткам да падручніка “Ономастика Беларуси. Топонимия” [5] і змяшчае 94 слоўнікавыя артыкулы, размеркаваныя ў алфавітным парадку.

Мікраструктура слоўнікаў *БП*, *ОБА*, *ОБТ* дастаткова простая (што ў цэлым характэрна для пераважнай большасці інкарпараваных выданняў). Тыповы слоўнікавы артыкул складаецца з зоны намінацыі, зоны семантызацыі і – пры патрэбе – зоны сінонімаў і зоны ілюстрацый.

Оттопонимный дериват (оттопонимное образование) – образованное от топонима прилагательное или нарицательное именование жителей по названию места жительства, например, *витебский*, *могилевчанин*, *пинчук*.

У асобных выпадках зона намінацыі ўключае дадатковы кампанент (кларыфікатыў), які змяшчаецца ў прамых дужках з мэтай рэканструкцыі формы эліптызаванай рээстравай адзінкі: **денотат** [имени] (объект номинации, референт имени собственного); **континуум** [именной]; **энциклопедическое значение** [имени собственного] [5] і інш.

Сінанімічныя лемы ўводзяцца зону рэестравай інфармацыі ў круглых дужках без сістэмнага дубліравання тэрмінаў-сінонімаў у якасці самастойных элементаў рээстра: **антропоаснова (антропонимная основа)** [3]; **географический апеллятив (географический термин, топонимический апеллятив)** [4]; **деонимизация (апеллятивация)** [5]; **парадигматизация (словообразовательная парадигматизация)** [5]. Пры гэтым асобныя артыкулы (*антропонимная основа, географический термин, топонимический апеллятив, словообразовательная парадигматизация*) у рэестры слоўнікаў адсутнічаюць, а тэрмін *апеллятивация* з'яўляецца лемай для самастойнага слоўнікавага артыкула.

У цэлым рэестры ўсіх трох інкарпараваных слоўнікаў *БП, ОБА, ОБТ* дэманструюць высокі працэнт унікальнасці, што сведчыць пра вузкую спецыялізацыю выданняў. Напрыклад, у аб'ёмісты "Большой словарь лингвистических терминов" [7] уваходзіць толькі 6,7% рээстравых адзінак слоўніка *БП*, 12,3% адзінак слоўніка *ОБА* і 10,5% адзінак слоўніка *ОБТ*.

"Глоссарий" з вучэбна-метадычнага комплексу "Современный русский литературный язык" Т.П. Слесаравай (далей – *Глоссарий*) таксама з'яўляецца аспектным слоўнікам [1]. Ён уключае 100 тэрмінаў, размешчаных у алфавітнай паслядоўнасці, абсалютная большасць з якіх адносіцца да граматыкі. Мікраструктура слоўніка фарміруецца зонай намінацыі і зонай семантызацыі, а ў асобных выпадках пашыраецца за кошт зоны этымалагічнай інфармацыі і зоны ілюстрацый, асацыяраванай з зонай семантызацыі:

Актант (от лат. ago – действую, привожу в действие). Словоформа, называющая существа или предметы, связанные с тем или иным процессом.

Уточнение. Разновидность пояснительных отношений, характеризующихся отсутствием союзной связи и обязательным наличием обособляющей интонации.

Факультативная связь. Необязательная связь, определяемая лексико-грамматической принадлежностью главного слова, его категориальным значением, используемая, как правило, для выражения атрибутивных отношений: *весёлые ребята, книга отца, работать с интересом, читать внятно.*

Такім чынам, можна вылучыць шэраг універсальных рыс, уласцівых слоўнікам лінгвістычных тэрмінаў віцебскіх даследчыкаў: інкарпараванасць (слоўнікі фармальна ўваходзяць у іншыя працы – навуковай або вучэбнай скіраванасці), тлумачальны характар, зместавая залежнасць ад даменных выданняў (усе працы – гэта слоўнікі-дадаткі пры поўнай адсутнасці слоўнікаў-падборак). Статыстычна агульнымі з'яўляюцца асноўныя рысы макра- і мікраструктуры (гл. Табліцу 1): перавага алфавітнага спосабу арганізацыі рээстра над алфавітна-гнездавым, наяўнасць абавязковых зон інфармацыі (намінацыі і семантызацыі) і спарадычнае ўключэнне факультатыўных зон (сінонімаў, этымалагічнай інфармацыі, сінонімаў).

Табліца 1. Інкарпараваньня слоўнікі лінгвістычных тэрмінаў

Слоўнік	Слоўн. арт.	Увах. мова	Макра-структура	Мікраструктура
<i>БП</i>	115	рус	алфавітна-гнездавая	намінацыі, семантызацыі, сінонімаў* ¹ , ілюстрацыі*
<i>Глоссарий</i>	100	рус	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, этымалагічнай інфармацыі*, ілюстрацыі*
<i>КСТ</i>	30	бел	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, сінонімаў*, этымалагічнай інфармацыі*
<i>ОБА</i>	106	рус	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, сінонімаў*, ілюстрацыі*
<i>ОБТ</i>	94	рус	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, сінонімаў*, ілюстрацыі*
<i>СЛТ</i>	87	бел	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, ілюстрацыі*

Літаратура

1. Глоссарий // Современный русский литературный язык для студентов филологических специальностей : УМК по учебной дисциплине / сост. Т.П. Слесарева. – Витебск : ВГУ, 2019. – С. 166–173.
2. Кароткі слоўнік тэрмінаў // Гісторыя пісьма для спецыяльнасці 1-21 05 01 Беларуская філалогія : ВМК па вучэбнай дысцыпліне / склад. В.Э. Зіманскі. – Віцебск : ВДУ, 2018. – С. 179–180.
3. Краткий словарь ономастических терминов // Белорусское Поозерье: культура – ономастика – социум : монография / А.М. Мезенко, Т.Ю. Васильева, Ю.М. Галковская, М.Л. Дорофеенко. – Витебск : ВГУ, 2017. – С. 172–179.
4. Краткий словарь ономастических терминов // Ономастика Беларуси: антропонимия : учеб. / А.М. Мезенко (и др.). – Минск : РИВШ, 2017. – С. 384–394.
5. Краткий словарь топонимических терминов // Ономастика Беларуси. Топонимия : учеб. / А.М. Мезенко [и др.]. – Минск : РИВШ, 2018. – С. 310–317.
6. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў // Беларуская мова : падруч. для 10–11 кл. аг.-адук. шк. з рус. мовай навуч. / В.І. Несцяровіч, Л.С. Васюковіч, Г.А. Арцямёнак [і інш.]. – Мінск : Нар. асвета, 1999. – С. 262–266.
7. Стариченок В.Д. Большой лингвистический словарь / В.Д. Стариченок. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 810 с.

В.Э. Зіманскі (Віцебск)

УЖЫВАННЕ МОЎНЫХ ФОРМУЛ ЭТЫКЕТУ Ў СІТУАЦЫЯХ “ПРОСЬБА” І “ПАДЗЯКА” (НА МАТЭРЫЯЛЕ НАРОДНЫХ КАЗАК)

Немагчыма ўявіць выхаванага чалавека, які б не валодаў элементарнымі ведамі па выкарыстанні формул моўнага этыкету пры выказванні просьбы і падзякі. Наяўнасць іх у нашых зносінах дазваляе дасягнуць сваёй мэты, бо менавіта выхаваны зварот “адкрывае дзверы” да душы іншага чалавека. Казкі, якімі здаўна напоўнена жыццё нашага народа, не з’яўляюцца выключэннем. Разгледзім, як рэалізуецца моўны этыкет у адной з галоўных функцый казачных гісторый – функцыі павучання.

¹ Знакам астэрыска (*) пазначаюцца факультатыўныя зоны слоўнікавых артыкулаў.